

Vígyszínház és kultúrpolitika 1972–1973 ^[1]

„A kis dolgokban engedek, hogy a lényegben ne kelljen engedni.” (Örkény István)

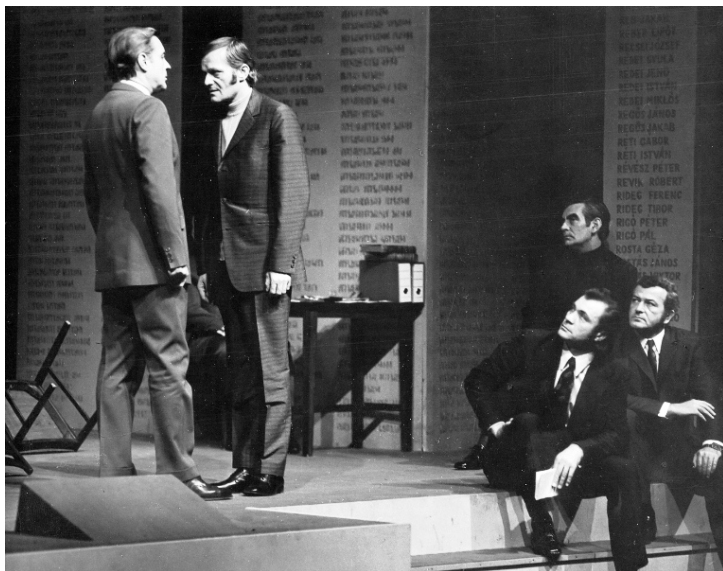
”Én úgy érzem, nem szabad abból kiindulni, hogy a nézőtérén jány-drukkerek ülnek. Nem ennek a pár embernek játszanánk el a darabot, hanem annak a tömegnek, amely csak tankönyveiben tanult valamit a háborúról, nincs semmiféle elképzelése, tehát indulati állásfoglalása sem a régi rendszerről, én pedig, mint rendező úgy szeretném ezt a művet előadni, hogy a néző nemcsak megrendülne e negyedmillió szegényparaszt, „megbízhatatlan” és munkaszolgálatos áldozat áldozat szörnyű sorsán, hanem meg is gyűlölje azokat, akik a veszthelyre vitték őket.”

Bevezető

A fenti idézetet Örkény István mondta *Azt meséld el Pista című kötetben*. 1973. január 19-én a Vígyszínház kamaraszínházában, a Pesti Színházban Várkonyi Zoltán rendezésében mutatták be Örkény István „Holtak hallgatása” című dokumentum-dramáját, melynek alapjául Nemeskürty István címet viselő műve szolgált. Az 1972-1973-as színházi évadokról készült hivatalos jelentés meglehetősen szűkszavúan tájékoztat arról, hogy a darab bemutatásához vezető út nem volt zökkenőmentes. **[Lásd az 1. dokumentumot!]**

A Várkonyi Zoltán kéziratgyűjteményében megtalálható levelek kiegészítve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található dokumentumokkal azonban pontos lenyomatát adják annak a részben szóbeli egyeztetésnek, amelyet Várkonyi folytatott az 1970-es évek színházpolitikáját meghatározó Aczél Györggyel és Ilku Pál művelődésügyi miniszterrel.

Mivel a korszakban rendkívül sok minden dőlt el személyes-négyesemközi megbeszéléseken, amelyeknek utólag legtöbbször csak a tényéről értesülhetünk, a tartalmára legfeljebb következtethetünk, ezért is értékes a Várkonyi-kéziratgyűjtemény, melyben több olyan Várkonyi tollából származó írást találhatunk, amelyek ilyen négyesemközi beszélgetések nyomán születtek.

Örkény először az 1940-es években írt egy drámát *Voronyezs* címmel, mely a *Holtak hallgatása* témájához hasonlóan a Don-kanyarban elpusztult 2. magyar hadseregnek kívánt mementót állítani, s melyet Várkonyi elolvasás után azonnal a Művész Színház műsorára tűzött, a premier azonban elmaradt. Arról, hogy betiltották volna, nem maradt írásos dokumentum. Örkény közlése szerint azonban a színházat vezető Várkonyi nyomatékos figyelmeztetésre állt el a darab bemutatásától.

Örkény a *Voronyezs* után prózai művekben, a *Lágerek népében* és az *Amig idejutottunkban* próbálta történelmi távlatból megfogalmazni a sokáig agyonhallgatott, második világháborús nemzeti tragédia tanulságait. Majd ugyanezt a témát dolgozta fel a 1972-ben *Holtak hallgatásában*. Várkonyi Zoltánnak már a darab megszületésében is szerepe volt, hiszen, mint Örkény elmondta, Várkonyit kérte fel, „*akiről tudtam, hogy jó barátságban van a Nemeskürtyvel, hogy beszéljen vele úgy, hogy mindjárt a rendezőn keresztül történt az első találkozásunk a Vígyszínházban, amelyen elmondtam, hogy szeretném megcsinálni. Nemeskürty nagyon örült neki, mind a hárman örültünk egyszerre.*”

Nemeskürty István elmondása szerint Várkonyit, „*mint rendezőt ez az ügy rendkívül érdekelte. Nagyon ambicionálta is, s merem mondani, ha nem ő rendezte volna, talán nem is jutott volna el a bemutatóig.*”

A Vígyszínház, mint fővárosi színház a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának Művelődésügyi Főosztálya közvetlen felügyelete alá tartozott. A színházak ellenőrzése előbb helyi, majd országos (a színházakat aktuálisan felügyelő, Művelődésügyi, illetve Kulturális Minisztérium Színház Osztályán keresztül) szinten zajlott. Az állami szervek természetesen a megfelelő pártszervek alárendeltségében működtek. Színházi ügyekben a leginkább illetékes az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága volt, ez tárgyalta és hagyta jóvá az évadterveket és értékeléseket, melyeket a minisztérium színházi osztálya készített.

Az előző évadban bekérték a tervezett előadások listáját, az ismeretlen darabok szövegeit és a rendezői elképzeléseket is. Később próbákat látogattak, illetve éltek az előnézés lehetőségével is, de ilyenkor jellemzően már nem tiltottak be előadásokat, „csak” változtatásokat kértek.

A dokumentumokból első olvasatra úgy látszik, hogy a *Holtak hallgatásának* a szövegét a minisztérium nem a szokásos módon, a tanácson keresztül kapta meg ellátva az ottani művelődésügyi osztály véleményével, hanem közvetlenül a színháztól, és a jóváhagyást is a színházzal közölte. **[Lásd a 2. dokumentumot!]** A hivatalos levél hátoldalán szereplő néhány kézzel írt sorból viszont kiténik, hogy Várkonyi egyszerűen kihasználta a kínálkozó kiskapukat és a Fővárosi Tanács Művelődési Osztályával elhitette, hogy a minisztérium már engedélyezte a próbák megkezdését. **[Lásd a 3. dokumentumot!]**

Hogy az Agitációs és Propaganda Bizottság jegyzőkönyvében az évadértékelésnél szereplő -korábban idézett - „többszöri megvitatás és átdolgozás” mit jelentett a gyakorlatban az a megőrzött iratokból az alábbiak szerint rekonstruálható.

Várkonyi 1972 nyarán írt levelet Aczél Györgynek, melyben tájékoztatta a darab elkészítésének terveiről és segítségét kérte. **[Lásd a 4. dokumentumot!]**

Szintén a Várkonyi hagyatékából tudjuk, hogy Várkonyi a *Holtak hallgatása* ügyében több megbeszélésen is volt a minisztériumban, több levelet is váltott a miniszterrel - akit teljes mértékben Aczél György irányított - amelyek azt mutatják, hogy a politikai vezetés célja volt, ha nem is a színpadra kerülés megakadályozása, de jelentős módosítások elérése a szövegben. Nagyrészt Várkonyi szívós küzdelmének köszönhető, hogy a darab végül mégis színpadra kerülhetett, anélkül, hogy mondanivalója sérült volna, még ha kisebb kompromisszumokra szükség is volt. Várkonyi azonban meg volt róla győződve, hogy a rekviem előadásának ügye jó ügy, ezért minden erejét, befolyását latba vetette érte.

A hagyatékban őrzött levelekből az is kiderül, milyen kifogása volt a hatalomnak a *Holtak hallgatása* tartalmával kapcsolatban. Érdemes megfigyelni Várkonyi érvelését, ahogy érdemben, független, nem alárendelt vitapartnerként száll szembe, bizonyos kritikákat hajlandó volt elfogadni, a lényegi dolgokban azonban nem engedett, álláspontját pedig minden esetben részletesen meg is indokolta. **[Lásd az 5. dokumentumot!]**

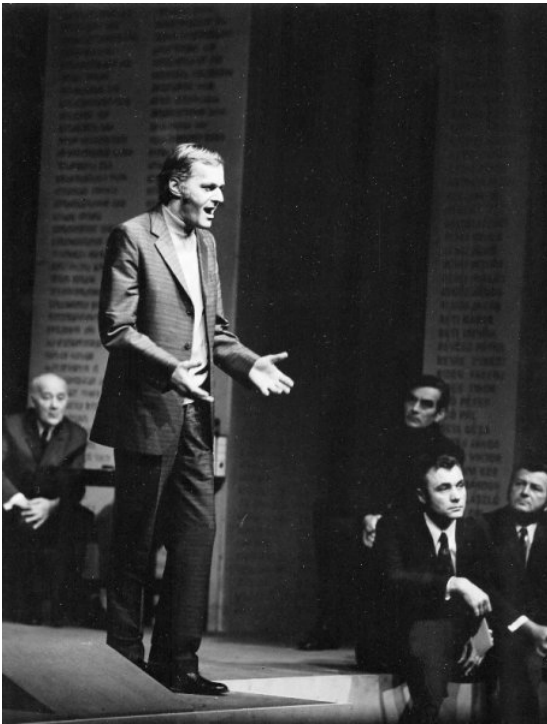

1972 novemberében, tehát nagyjából két hónappal a bemutató előtt, Várkonyi még mindig harcban állt a *Holtak hallgatása* mondanivalójának csorbíthatatlanságáért. **[Lásd a 6. dokumentumot!]** Mivel az idő szorított Várkonyi is megpróbálta minél gyorsabban elnyerni a miniszter beleegyezését, még azt is felajánlotta neki, hogy ne olvassa újra az egész darabot, mert a más színű papírról felismerheti a kért és végrehajtott változtatásokat. Az MSZMP KB Kulturális és Tudománypolitikai Alosztálya is foglalkozott a darabbal, míg végül november végén megkezdtek a próbákat. **[Lásd a 7. és a 8. dokumentumot!]**

A darab főpróbáját szűk körben 1973. január 10-én tartották. A főpróbán Aczél György is megjelent, majd írásban kérte a Kulturális Alosztály munkatársainak véleményét a látottakról. **[Lásd a 9. és a 10. dokumentumot!]**

A bemutató 1973. január 19-én volt a Pesti Színházban, a darab összesen 50 előadást ért meg. Mint korábban láttuk, a bemutatóhoz vezető útról az évad hivatalos értékelésében csak egy fél mondatból értesülhetünk. Az évadértékelésben a Vígyszínházról még a következő szerepel : „A Vígyszínház elmúlt évadjára a korábbi évekhez képest fejlődést mutat. Jelentős érdeme a magyar szerzők műveinek sikeres színpadra vitele, nem egyszer vállalkozó szellemű adaptálása”

A darabról a különböző fórumokon elismerő kritikák születtek : „Az előadás egésze mélységes alázattal szolgálja a bizonyítandót, s hajt fejet az áldozatok emléke előtt, tiszteleg közülük azoknak, akiket ez megillet. A rendező Várkonyi Zoltán érdeme, invenciója sokkal több ebben, mint bármely más színpadra állításnál, hiszen ez esetben valósággal társszerzőként kellett dolgoznia. [...] jóformán szerzői utasítások nélkül került kezébe a mű, amelynek az imponálóan fegyelmezett együttesrel (a Vígyszínház művészeinek színe-java adott önálló színpadi életet.”

Várkonyi bizva a kimondott szó drámaiságában, puritán előadást hozott létre Örkény szövegkönyvéből. A színpadra szólított résztvevők többnyire nem egymáshoz, hanem a nézőkhöz szóltak. A kritikák Várkonyi rendezését is elismeréssel illették: „Várkonyi Zoltán rendezése a végső kiérlelttség tisztaságával állítja elének a drámát. Határozott mozdulattal veti el a nem is hatástalan, de a háborús tematikában szokott elemeket: a filmbejátszásokat, veitett képeket, hangeffektusokat. [...] Nem újrajátszatja a 2. magyar hadsereg történetét, csak elmeséli. Csak tényeket, adatokat, dokumentumokat közöl, csak emlékeket idéz, távolról, ma is fájón elődöbbenőt, csak beszélget velünk, róluk, az áldozatokról, a bűnösökről, és rólunk, akiknek nem szabad feledni, akiknek okulni, épülni kell elődeik sorsából. Egy színházi előadás megrázóan tiszta egyszerűsége a mindent gondosan kiszámító rendezői munka eredménye. És Várkonyi így állítja színpadra A holtak hallgatását.”

A hagyatékban fellelhető levelek segítségével tehát sokkal világosabban rajzolódnak ki előttünk a *Holtak hallgatása* színpadra kerülésének háttéreseeményei, még akkor is, ha azokat nem rekonstruálhatjuk minden részletre kiterjedően.

Várkonyi leveleiben szembevetendő, hogy mennyire nem használta a korszak hivatalos diskurzusában szinte kötelezően jelenlévő kifejezéseket. Nem érvelt szocialista színházzal, szocialista szellemiségű új magyar drámával, helyettük korrekt szakmai és észérveket sorakoztatott fel. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a hagyatékban egy-egy levélnek néha több piszkozati példánya is megőrződött. Ezekből jól látszik hogyan formálódott érvelése egy-egy konkrét esetben. Mindezekből világosan kiemelkedik Várkonyi színházigazgatói tevékenysége, melynek során: „Soha nem latolgatta kicsinyesen az esélyeket, a várható siker, vagy bukás mellett vagy ellen szóló érveket és ellenérveket hanem - mintha csak vonzotta volna a veszély - minél nagyobb volt a kockázat, annál nagyobb öröme tellett a feladatban.”

Fotók: Vigszínház archívum

Források

1.

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának értékelése az 1972-1973-as színházi évről (részlet)

1973. június 26.

Az állami - helyi vezetés és a színházak alkotó együttműködése, a menet közbeni ellenőrzés a problematikus mű esetében eredményesnek bizonyult. Nemeskürty-Örkény: A holtak hallgatása című dokumentumdrámája többszöri megvitatás és átdolgozás után nyerte el végleges formáját.

Jelzet: MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 206. ő. e. Az Agitációs és Propaganda Bizottság értékelése az 1972/1973-as színházi évről. 1973. június 26. (MSZMP Központi Szervei, Agitációs és Propaganda Bizottság)

2.

Mezei Gyula, a Fővárosi Tanács fősztályvezetőjének levele a Művelődésügyi Minisztérium Színházi Fősztályának

1972. november 29.

Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának

Művelődésügyi Fősztálya

Címzett: Művelődésügyi Minisztérium Színházi Fősztálya

Tárgy: Vigszínház: Nemeskürty-Örkény: Rekvium egy hadseregért

Kedves Malonyai elvtárs!

A Vígszínház Igazgatósága november 22-én beküldte Főosztályunkra Nemeskürty-Örkény: Rekvium egy hadseregért című művét, amelyet a Pesti Színházban kívánnak bemutatni.

A mű olvasópróbáját november 28-án megtartották. Várkonyi Zoltán igazgató szóbeli tájékoztatása alapján tudjuk, hogy a Művelődésügyi Minisztérium a mű bemutatásához hozzájárulását közvetlenül a színházzal közölte. A próbát is ennek az egyetértésnek birtokában kezdték el.

Ezért a hozzánk beküldött példány továbbküldését szükségtelennek tartjuk, a bemutató hivatalos jóváhagyása érdekében kérjük írásbeli véleményüket.

1972. november 29.

Eltvársi üdvözzettel:

dr. Mezei Gyula főosztályvezető.

Jelzet: MNL OL XIX-I-4-ff-Műsortervek-1972. 152. d. (Művelődésügyi Minisztérium Színházi Főosztály) - Sajátkezű aláírással ellátott tisztázat.

3.

Malonyai Dezső válaszelevele Mezei Gyulának

1973. január 3.

Kedves Mezei elvtárs!

Nemeskürty-Örkény műve bemutatásának körülményei közismertek. Főosztályunk a próbák megkezdését nem hagyhatta jóvá, hiszen ez nem a mi hatáskörünk. Egyébként a darabot valóban ismerjük és a közbeni változtatások figyelembe vételével bemutatása ellen nem emelünk kifogást.

Budapest, 1973. január 3.

Eltvársi üdvözzettel:

Dr. M[alonyai] D[ezső]

MNL OL XIX-I-4-ff-Műsortervek-1972. 152. d. (Művelődésügyi Minisztérium Színházi Főosztály) - Kézzel írt feljegyzés. A feljegyzésen szintén kézzel: Ez a Várkonyi!!!

4.

Várkonyi Zoltán levele Aczél Györgynek

1972. június 19.

Kedves Aczél elvtárs!

Megállapodást létesítettem Örkény Istvánnal és Nemeskürty Istvánnal, hogy a Vígszínház részére a „Requiem egy hadseregért” című Nemeskürty könyvből dokumentumdrámát írjanak. Ahhoz kérem a segítségedet, hogy a két szerző betekinthesse a háborús bűnösök perének Bárdossy és Jány anyagába. Természetesen én magam is, mint a darab általam kijelölt rendezője, szeretnék az előadásom szempontjából fontos részleteivel megismerkedni. Egy idő múltán Nemeskürty érdeklődik majd a lehetőségek után. A segítséget előre is köszönöm.

1972. június 19.

Baráti üdvözzettel: Várkonyi Zoltán

Jelzet: Várkonyi-hagyaték. OSZK Fond 27. Vígszínházzal kapcsolatos iratok - Örkény István műveinek vígszínházi pályafutása. (Országos Széchényi Könyvtár - Színháztörténeti Tár) - Géppel írt piszkozat.

5.

Várkonyi Zoltán levele Ilku Pál művelődésügyi miniszterhez

1972 [?]

Azért fordultam hozzád a „Requiem” elolvasását kérve, mert mostanáig, ha bármilyen darabban kapcsolatban aggályok vagy kételyek merültek föl, mindig tiszta és világos magyarázatot kaptam a kérdésről, és úgy mentem haza a minisztériumból, hogy akár vitatkoztam, akár nem, a végén beláttam a javaslat értelmét, célját és helyességét. Most azonban több óras beszélgetés után sem tudom felfogni, hogy voltaképpen mi is a kifogás a darab ellen. Előre bocsátom, hogy két nagyon fontos, és a darabban hibásan ábrázolt ponton igen értékes segítséget kaptam. Az egyik Jány tartalékjának az úgynevezett Cramer-hadtestnek a beállítása, amely valóban mit sem változtatott volna az eseményeken. A másik: Stomm Marcell szerepének színpadon beállítása, aki pedig később egy döntő kérdésben siralmasan szerepelt. Ezek azonban olyan megállapítások, melyek nem csak helyesek, hanem ki is javíthatók, és nem érintik a dráma egészét.

A harmadik részletkérdéssel nem tudok egyetérteni, mert ha mi Jányt fekete-fehéren, mint háborús bűnöst, fasiszta tömeggyilkost, cinikus és korlátolt férget ábrázoljuk, és semmi mást nem mondunk el róla, akkor személye drámailag érdektelenné válik, választási lehetősége és bűnének nagysága úgyszintén, és így az általa halálba kergetett százazrek pusztulása semmiféle katarzist nem válthat ki.

De amennyire ki tudtam venni, nem ezek voltak a perdöntő problémák. Azt körülbelül így fogalmazhatnám meg: „nincs szükség rekviumra, ezeket az embereket nem elsíratni kell, mert igaz ugyan, hogy áldozatok voltak, de azért, hogy mi megsemmisítettük a régi uralkodó osztályt, igazságot szolgáltattunk nekik. Így ez a százezer ember nem halt meg hiába.

Ezt az érvelést nem tudom megérteni. Én úgy érzem, hogy akik egy agressziós háborúban, idegen földön Horthyék aljas és ostoba számításai folytán odalöktek, vezetőik gyávasága folytán életüket veszítették, hiába haltak meg. Csak azok a hősök nem haltak meg hiába, akik az illegálisban, vagy fegyveresen, tehát tudatosan a rendszer összezúzásaért harcoltak és haltak hősi halált.

A darab, mint látni fogod, világosan ábrázolja ezt a különbséget áldozat és áldozat között. Hiszen épp abban rejlik a katarzis, és az leplezi le Horthyék jóvátehető történelmi vétkeességét, hogy ellentétben a köztudatban elterjedt nézettel Magyarországnak, ennek a „kis országnak” nem volt más választása. A darab dokumentumokkal igazolja, hogy nemcsak a két fő kérdésben, Jugoszlávia lerohanásában és a Szovjetunió megtámadásában lett volna az akkori vezetőknek más választásuk is, hanem még az utolsó percben, kint a fronton, a teljes összeomlás után is lett volna még lehetőség arra, hogy ezeknek az áldozatul odalőköt szerencsétleneknek legalább a pusztá életét megmentsék.

Ennyit a rekviem szükségességéről. Ami pedig azt illeti, hogy mi a régi rendszer összezúzásával igazságot szolgáltatunk a holtaknak, sem egészen világos előttem. Hiszen mi nem a holtaknak, hanem a túlélőknek, saját magunknak szolgáltatunk igazságot, amit a mai néző adottnak, természetesnek érez. Hisz az igazságra ma már senki sem emlékszik, legfőképpen az öregek, hogy annak a rendszernek önzésből, cinizmusból, korlátoltságból és osztályérdekből kicsoda vérlázító bűnhalmaza vitte pusztulásba ezt a százezer embert, és hogy valójában mitől mentett meg, miből szabadított föl minket a Szovjetunió.

Én úgy érzem, nem szabad abból kiindulni, hogy a nézőtérén jány-drukkerek ülnek. Nem ennek a pár embernek játszanánk el a darabot, hanem annak a tömegnek, amely csak tankönyveiben tanult valamit a háborúról, nincs semmiféle elképzelése, tehát indulati állásfoglalása sem a régi rendszerről, én pedig, mint rendező úgy szeretném ezt a művet előadni, hogy a néző nemcsak megrendülne e negyedmillió szegényparaszt, „megbízhatatlan” és munkaszolgálatos áldozat áldozat szörnyű sorsán, hanem meg is gyűlölje azokat, akik a vesztőhelyre vitték őket.

Ha te ezt a koncepciómat helyesnek tartod, akkor persze én is szívesen vállalom azt, hogy ezeket a darab szövegében és annak rendezésénél még nyomatékosabban kimondassam és érvényre juttassam.

Várkonyi Zoltán

Jelzet: Várkonyi Zoltán hagyatéka OSZK Fond 27. Vígyszínházzal kapcsolatos iratok - Örkény István műveinek vígszínházi pályafutása. (Országos Széchényi Könyvtár - Színháztörténeti Tár) - Dátum, megszólítás és aláírás nélküli géppel írt piszkozat. A levélen ugyan nincs megszólítás, de a tartalmából és abból, hogy egy másik, a miniszterhez írt levéllel együtt található, feltételezhetjük, hogy Ilku Pálnak szöveg. A keletkezés dátuma pedig feltételezhetően 1972.

6.

Várkonyi Zoltán levele Ilku Pál művelődésügyi miniszterhez

1972. november 3.

Kedves Ilku elvtárs!

Miután továbbra is úgy érzem, hogy a Rekviem előadásának ügye jó ügy miatt elgondolkoztam azokon a kritikai megjegyzéseken, amelyeket voltál szíves elmondani találkozásunkkor, azokat közöltem az írókkal, néhány további konzultációt tartva velük, változtatásokat eszközöltünk a darabon.

Elküldöm Önnek az így kialakult utolsó példányt, amelyet ha nem kíván teljes egészében újraolvasni, úgy magukat a változtatásokat felismeri a másszínű papírról. A tizenegy-tizenöt oldalt kitevő változtatások megkísérletnek választ adni az Ön által említett kifogásokra. (Osztálykérdés, Jány „karakánsága”, Crámer hadtest ügyem rekviem kérdés, áldozatok-e, vagy csak halottak stb.)

Új darabot persze nem tudunk írni, de e pillanatban én magam meg vagyok győződve arról, hogy itt akár magyar történelemszemlélet, akár szovjet-magyar kapcsolatok, akár társadalomkritikai szempontok szerint is pozitív műről van szó.

Nagyon kérem Önt, hogy ezúttal, bár ismerem sűrű elfoglaltságát mégis olvassa gyorsan a beküldött kéziratot, mert színházunknak négy-öt napon belül döntenie kell elkövetkezendő műsoráról, amely sajnos a román vendégrendező lemondása folytán még bonyolultabbá és nehezebbé vált.

Öszinte barátsággal üdvözlö és a gyors választ előre is köszöni:

1972. november 3.

Várkonyi Zoltán

Jelzet: Várkonyi-hagyaték. OSZK Fond 27. Vígyszínházzal kapcsolatos iratok - Örkény István műveinek vígszínházi pályafutása. (Országos Széchényi Könyvtár - Színháztörténeti Tár) - Géppel írt piszkozat.

7.

Kórháti Zsolt, az MSZMP KB munkatársának véleménye a drámáról

1972. november 11.

Kulturális Alosztály

Nemeskürty-Örkény: Rekviem egy hadseregért

Az átdolgozott változat is ezzel az alapkonceptiót érzékeltető mondattal kezdődik: „E darab szereplői nem ismerik egymást; egyetlen közös törekvésük, hogy egy régmúlt és félig elfelejtett eseményt a mai nézővel tisztán és világosan megértessenek.” A „tisztá” és „világos” megértés - e koncepció alapján - eleve kétséges.

Úgy látom, a „bemutatózó” negatív szereplők száma növekedett: Sztójay Döme stb. Ebben a színpadi „bemutatózásban” eleve ott van az azonosulás bizonyos mozzanata - ami egy rekviem"-ben nagyon zavaró. Meg kellett volna találni a személyhez fűződő dokumentáris közlések más módját (pl. kellő méretű felirat - inzert - vagy hangszóró tudatja: kitől származik a következő dokumentum).

Amint tapasztalom, a Jány kivégzéséről szóló jelentést - helyes szerkezeti változtatással - a kisebb stílus háborús bűnösök blokkja mellé csatolták (39-40. old.). Továbbra is problematikus Jány „bemutatózó”, egyes szám első személyű szerepeltetése. Továbbra is van némi szerezsenmosdatás jellege a Jány-probléma tárgyalásának, pl. 65/b: „A németek annyira torkig lettek Jány követelőzéseivel” stb. A színpadról rendkívül ellentmondásosan hangzanak az esszében még mérlegelhető, elfogadható gondolatok: „Ő (ti. Jány) egy emberellenes hatalom lelkes és meggyőződéses híve volt” stb. Felmentjük bizonyos kérdésekben? Magyarazzuk? Nem alkalmas erre a színpad - legalábbis dokumentum eszközökkel. Jány pszichikai vívódásai helyett a háborúba hajszolt közkatona tudati vívódásait lett volna érdemes vizsgálni. A 94/c-től kezdődő rész kérdései egyértelműen azt sugallják, hogy Jány is (!) félrevezetett áldozat, aki mintegy - ebben a színpadi szituációban - a fasizmus vádlói közé lép. S fokozza Jány „tragikus” beállítását a 100. oldal alján: „ahogy ott állt bírasi előtt/hogy beismerő vallomást teygen” stb.

Ebben a változatban mintha az egyszerű emberek tragédiája nagyobb hangsúlyt kapna, de arról még ez a változat sem győz meg - pedig e mozzanat benne van Nemeskürty könyvében -, hogy itt nagyon komoly értékek mentek veszendőbe: a magyar ellenállás hatalmas tartalékai véreztek el - potenciális tartalékai bár -, és nem foglalkozik a „rekviem” a szovjet fogságba esett tiszték józan felismeréseivel, pozitív magatartásával, holott a könyv ehhez is adhatott volna inspirációt.

Az a végső véleményem, hogy ebben a dokumentáris formában továbbra is félrevezető, zavartkeltő a darab, s szándékától is egészen független érzelmi reakciók forrása lehet.

A téma kitűnő alapanyag - egy *valódi* - s nem dokumentum - drámához, amelyben akár Jány - illetőleg a róla mintázott alak - is lehetne főszereplő.

Budapest, 1972. november 11-én

Kóháti Zsolt

Jelzet: MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 24/1972. ó. e. (MSZMP Központi Szervei - Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály) - Géppel írt tisztázat, saját kezű aláírással. A gépellt példányon kézzel a következő feljegyzések olvashatók: „Zsolt! Malonyaival együtt beszéljétek ez meg! Megbeszélve, lerakható. 1972. december 13. Kóháti Zsolt. A gépellt cím alatt pedig szintén kézzel: »Bűnösök és áldozatok«.

8.

Rottler Ferenc feljegyzése Molnár Ferenc MSZMP KB osztályvezető-helyettes részére

1972. november 13.

Tudománypolitikai Alosztály

Feljegyzés

Molnár Ferenc elvtársnak

Az eredeti szövegen végrehajtott változások csak részben módosították a darabnak a témaválasztásból eredő történet szemléletbeli hibáit.

Szerencsésnek nevezhető, hogy Nemeskürty esszéjéből több részletet átvettek, így pl. a voronyezsi csatát belehelyezték a Szovjetunió elleni, sőt az egész II. világháborúba. Több szó esik a javított szövegben a Szovjetunió honvédő háborújáról. (lásd Churchill beszédének szövegét 20. lap). Magyarország hadbalépésének provokációs kierőszakolásáról is bekerült néhány mondat (lásd Krúdy Ádám kassai repülőtérről szóló parancsnokról szóló részeket).

A Jány Gusztávról szóló szövegeken több javítást végeztek a szerzők, de ezeknek a „javításoknak” nagy részét azután egy másik példányból átvett lapon visszatették. (Lásd 62-63. lapon áthúzva, majd ugyanaz a szöveg a 65/a. lapon.) Jány Gusztáv személye a „javítások” ellenére is e szövegközlésben áldozat maradt. Önkéntes hazatérésének ismételt kiemelése a „példás fegyelmű katonának” állít emléket.

Nem tartom szerencsésnek azt a módszert, hogy két példány felhasználásával dolgozzanak a javításokon, mert így fordulhatott elő, hogy a nagyszámú áthúzás egy része benmaradt a szövegben. (lásd 83/b - 84/a lap, 84/b - 85/a lap, 88/a - 88/b lap stb.)

Végezetül megemlíteném, hogy a befejezés e változatban az eredetihez viszonyítva rosszabb lett.

Budapest, 1972. november 13.

Rottler Ferenc

Jelzet: MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 24/1972. ó. e. (MSZMP Központi Szervei - Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály) - Géppel írt tisztázat saját kezű aláírással.

9.

Kóháti Zsolt feljegyzése

Örkény-Nemeskürty „Holtak hallgatása” c. darabjának főpróbájáról

Kulturális Alosztály

Feljegyzés

Örkény-Nemeskürty: Holtak hallgatása c. darabjának főpróbájáról

1973. január 10-én a Pesti Színházban szűk körű főpróbát tartottak Örkény-Nemeskürty: Holtak hallgatása c. darabjából.

A szövegkönyv a korábbi változathoz képest jelentősen módosult. Egyértelművé vált, hogy Jányt - illetőleg a Jány-féle magatartás-típust - a szerzők elítélik, és egyéniségében a Horthy-korszak fasiszta mentalitását kísérelik meg ábrázolni. Tomanek Nándor szerepfelfogásában is egyértelmű a kritikus állásfoglalás; a második részben világos és hatásos jelenet során mondják ki felette, „mégegyszer” az ítéletet (Tordy Géza mintegy a tömegek képviselője, ügyészként).

Ezzel a művel továbbra is esztétikai természetű problémák adódhatnak - magát a műfajt illetően -, ami azonban már a sajtókritikára tartozik. Néhány mozzanat így is - vita keretében - szóba kerül:

- Jány hazatérésének, önkéntes felelősségvállalásának ténye túl nagy hangsúlyt kap; - a rendező, Várkonyi ezzel kapcsolatban szövegmódosítást ígért (húzást);
- Teleki Pál öngyilkosságát a színpadon lévők tiszteletadó vigyázzállással fogadják; Várkonyi gondolkodik más megoldáson;
- Jeremenko szövegét a katonai szakértők nem tartották eléggé világosnak és odaillőnek; Örkény elmondta, hogy a Neues Deutschland-ból származó nyilatkozatnál jobb dokumentumot nem sikerült találniok; a szöveg valószínűleg marad;
- a desztroid „tisztesség” mozzanata is a kelleténél több hangsúlyt kapott - szemben a „kisemberek” magatartás-típusával; Várkonyi apróbb változtatást ígért (pl. Stomm Marcell grófi címének elhagyását).
- túl erős dramaturgiai hangsúlya van egy feltételezett beszélgetésnek Jány kinevezéséről, holott a darab világosan érzékeltette: miért éppen Jányra volt szükség.

Véleményem szerint a produkció intellektuális színvonala, különösen a hosszadalmasabb, érdektelenebb első rész miatt túl nagy közönségviszhangja az előadásnak nem lesz; főképp azok nézik majd meg, akik Nemeskürty könyvét is elolvasták. Nem zárható ki persze az sem, hogy a közönség egy részében bizonyos gondolatébresztő, önvizsgálatra készítő hatást is kelthet; konkrét történelmi eseménysoron túlmutatva a folyó és lehetséges imperialista háborúk ellen adhat érveket. A bemutató a Vígszínház politikai útkeresését jelzi, de egyben színházi kritikánk vizsgálója is lesz.

Budapest, 1973. január 11.

Köháti Zsolt

Jelzet: MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 24/1972. ó. e. (MSZMP Központi Szervei - Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály) - Géppel írt tisztázat saját kezű aláírással.

10.

Molnár Ferenc feljegyzése a darab nyilvános főpróbájáról

1973. január 22.

Kulturális Alosztály

Feljegyzés

Örkény-Nemeskürty: Holtak hallgatása c. darabjának nyilvános főpróbájáról

1973. január 18-án tartották a Pesti Színházban Örkény-Nemeskürty: Holtak hallgatása c. dokumentum-drámájának nyilvános főpróbáját. A zártkörű bemutatóhoz képest - a vita alapján - lényegtelen változtatások történtek: elhagyták a hivatkozást Stomm Marcell grófi rangjára, csak egyszer említik Jány önkéntes hazatérését. Azonban továbbra is felállással „emlékeznek meg” Teleki Pál öngyilkosságáról.

Az előkészületek során megváltoztatták az eredeti címet, átdolgozták a szöveget. A színpadi munka időközben annyira előrehaladt, hogy kitérték - és kinyomtatták - a bemutató időpontját. A zártkörű bemutatón tehát - voltaképpen „kész helyzetben” - arról kellett döntenünk: van-e olyan horderejű ideológiai tévedés az előadásban, mely a bemutatót lehetetlenné teszi?

Noha a vállalkozás, témaválasztás vitatható : (az első és a második szövegváltozat alapján nem javasoltuk a darab színrevitelét, valamint leállítottuk a Rádió Requiem-műsorait) a főpróbákon meg kellett állapítanunk, hogy a színház nagy erőfeszítéseket tett egy tisztább ideológiai vonalvezetésű, jó szándékúan politizáló, gondolkodtató produkció kialakítására. Ilyen megfontolásból a darab betiltását nem láttuk indokoltnak. A kritika feladata a továbbiakban, hogy mértéktartóan, elvi szilárdsággal értékelje a teljesítményt.

Budapest, 1973. január 22.

Molnár Ferenc

Köháti Zsolt

Jelzet: MNL OL M-KS 288. f. 36. cs. 24/1972. ó. e. (MSZMP Központi Szervei - Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály) - Géppel írt tisztázat saját kezű aláírással.

11.

Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottságának

Művelődésügyi Főosztálya

Címzett: Művelődésügyi Minisztérium Színházi Főosztálya

Tárgy: Örkény-Nemeskürty: A holtak hallgatása c. művének szerzői különdíja.

A Vigszínház igazgatósága a 2/1970./III.20/MM. számú rendelet 21.§. /1./ bekezdésére hivatkozva jelentette, hogy Örkény-Nemeskürty: A holtak hallgatása c. darabja 40. budapesti előadását 1973. november 18-án elérte. A darab bevételeit az eszmeihez viszonyítva 80,1%-ra, fizető látogatóit 85,6%-ra teljesítették.

Kérjük, hogy a rendelet értelmében a szerzőknek járó különdíj kifizetéséről gondoskodni szíveskedjenek.

Budapest, 1973. december 2.

Venczel István

főosztályvezető-helyettes

Jelzet: MNL OL XIX-I-4-ff-7. tétel-112286-1973. (158. d.) (Művelődésügyi Minisztérium - Színházi Főosztály) - Géppel írt tisztázat, sajátkezű aláírással.

Címkék:

[MSZMP KB](#) ^[2]

[Művelődési Minisztérium](#) ^[3]

[Aczél György](#) ^[4]

[Don-kanyar](#) ^[5]

[Örkény István](#) ^[6]

[színház](#) ^[7]

[Várkonyi Zoltán](#) ^[8]

[Nemeskürty István](#) ^[9]

Kiadás: 13. évfolyam (2013) 6. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/politika/vigszinhaz_es_kulturpolitika_19721973.html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/politika/vigszinhaz_es_kulturpolitika_19721973.html

[2] <https://www.archivnet.hu/cimkek/mszmp-kb>

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/muvelodesi-miniszterium>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/aczel-gyorgy>

- [5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/don-kanyar>
- [6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/orkeny-istvan>
- [7] <https://www.archivnet.hu/cimkek/szinhas>
- [8] <https://www.archivnet.hu/cimkek/varkonyi-zoltan>
- [9] <https://www.archivnet.hu/cimkek/nemeskurty-istvan>